

POZIȚIA CRONOLOGICĂ A CULTURII GÁVA

A. LÁSZLÓ

În urma marilor mișcări de populații și întrepătrunderi culturale, care au frământat epoca târzie a bronzului din Europa centrală, răsăriteană și de sud-est, și ale căror efecte au fost puternic resimțite în întreg bazinul răsăritean al Mării Mediterane¹, la începutul primei epoci a fierului (Hallstatt A—B), la est de Dunărea mijlocie se va dezvolta o nouă civilizație, caracterizată, din punct de vedere arheologic, mai ales printr-o ceramică specifică, ornamentată cu un decor canelat, și prin tipuri de obiecte de bronz de factură central-europeană². Noul complex cultural, care se manifestă prin mai multe variante regionale, ale căror studiu mai temeinic abia a început, se va răspîndi spre nord și nord-est, dincolo de arcul Carpaților, pînă în bazinul superior al Vistulei³, al Prutului și al Nistrului (aspectul Goligrad sau Holihradu)⁴, iar spre est pînă la Nistru („varianta prutonistroviană a Hallstattului tracic“)⁵. Mai mult, unele elemente ale acestei civilizații pătrund și în cuprinsul culturii Černoles, răspîndită în regiunea de silvostepă din dreapta Niprului mijlociu⁶.

Se admite astăzi aproape unanim că noua civilizație apare, în cea mai mare parte a vastei sale arii de răspîndire, ca pătrunsă succesiv dinspre vest, deoarece, potrivit stadiului actual al cercetărilor, o trecere organică de la culturile epocii târzii a bronzului la cele ale primei epoci a fierului din spațiul carpato-dunărean a avut loc numai în bazinul Tisei și în unele regiuni adiacente (Banat, Voivodina, Sirmia)⁷. Cele două mari evenimente, care au pus capăt evoluției pașnice a culturilor „clasice“ ale bronzului mijlociu din spațiul cuprins între estul Alpilor și nord-vestul Mării Negre: pătrunderea purtătorilor culturii mormintelor tumulare în bazinul carpatic dinspre Europa centrală⁸ și formarea culturii Noua—Sabatinovka ca urmare a apariției în spațiul carpato-dunărean a elementelor de tip Srubno—Hvalinsk, originare din Europa răsăriteană⁹, au afectat mai puțin violent regiunea dintre Dunărea mijlocie și Munții Apuseni. Comunitățile din bazinul Tisei și-au putut continua existența și în noile condiții, suferind însă multiple influențe, mai ales din partea culturii mormintelor tumulare. În cursul epocii târzii a bronzului se formează astfel, în această zonă, mai multe grupe culturale locale care, în urma unui proces complex de

întrepătrundere și de sinteză vor da naștere noii civilizații de la începutul epocii fierului¹⁰, răspîndită apoi în întreg spațiul carpato-dunărean, fiind atribuită, în general, neamurilor tracice.

Însemnătatea istorică a acestor fenomene impune un studiu temeinic al genezei și evoluției noii culturi, în aria sa de formare. Continuînd unele preocupări mai vechi¹¹, în lucrarea de față ne vom opri asupra poziției cronologice a culturii Gáva, una din noile grupe hallstattiene timpurii, născută în bazinul superior al Tisei, pe teritoriul actual al României, Ungariei, Cehoslovaciei și Uniunii Sovietice¹². Dorim să precizăm de la început că în rîndurile ce urmează vom încerca să schițăm, pe baza documentației actuale, doar limitele în timp ale evoluției culturii Gáva, în aria sa de geneză. Fazele de dezvoltare concrete din cuprinsul acestui cadru cronologic, precum și etapele de expansiune ale civilizației studiate, urmează să se stabilească în cursul unor noi și mai ample cercetări.

***

Odată cu introducerea în literatura de specialitate a noțiunii de cultură Gáva, A. Mozsolics încadrează noua cultură în perioada a V-a a epocii bronzului (din propria sa cronologie), așteptînd de la cercetările viitoare să se precizeze dacă ea se prelungește și în etapa B. VI¹³. Cu alt prilej, aceeași autoare a precizat că cultura Gáva corespunde seriei de depozite de tip Pecica, Uioara și Nagyálló—Telekoldal, care urmează după orizontul Ópályi, din a doua jumătate a perioadei B. IV¹⁴. Trebuie reținut faptul că A. Mozsolics atrage atenția în repetate rînduri că limita dintre perioadele B. IV și B. V nu coincide exact cu limita dintre etapele Bronz D și Halstatt A, după cronologia lui P. Reinecke¹⁵. În studiul său de sinteză privind răspîndirea depozitelor de bronzuri din Transilvania, M. Rusu explică ascunderea depozitelor din seria Cincu-Suseni (datată în Hallstatt A₁, sec. XII î.e.n.), prin pătrunderea în Ardeal și în sudul Banatului a purtătorilor culturii Gáva, pentru care propune denumirea românească de Sîntana—Lăpuș—Pecica¹⁶. Ulterior, autorul a inclus cultura Gáva în grupa Someșul Rece—Mediaș, pe care o datează mai tîrziu, în perioada corespunzătoare seriilor de depozite Turia—Jupalnic și Moigrad—Tăuteu (Hallstatt A₂—B₁, sec. XI—X î.e.n.)¹⁷. Publicînd o vastă monografie asupra epocii bronzului din Europa răsăriteană, Marija Gimbutas de la Universitatea din Los Angeles încadrează cultura Gáva (pe care o numește „grupa Tisza“) în perioada timpurie a cîmpurilor de urne, datată în a doua jumătate a secolului al XIII-lea și în secolul al XII-lea î.e.n.¹⁸. De asemenea, autoarea atribuie culturii Gáva depozitele de bronzuri de la Sajógömör, Pétervására, Rimavska Sobota, Aranyos I, Domănești, Uioara de Sus, Gușterița, Șpálnaca¹⁹, aparținînd, de fapt, unor culturi și epoci diferite. Ni se pare și mai stranie încadrarea depozitului și vasului de la Pecica în etapa timpurie și mijlocie a epocii mormintelor tumulare (cca. 1450—1350/1325). Depozitul este atribuit orizontului Koszider, iar vasul considerat drept un produs „hibridizat“²⁰. Prof. K. Horedt datează cultura Gáva în perioada Hallstatt A, sprijinindu-se, printre altele, și pe două depozite de bronzuri, descoperite în imediata apropiere a așezării fortificate de la Sighetul Marmăției²¹. Cercetătorul american St. Foltiny este de părere că cultura Gáva, ca și grupa „Pecica—Vattina tîrzie“, se datează în Hallstatt A, fiind posibilă

prelungirea existenței sale și în etapa următoare²². În același sens s-au exprimat, aducând noi argumente pentru supraviețuirea culturii Gáva în perioada Hallstatt B, specialiștii maghiari P. Patay²³ și T. Kemenczei²⁴. În sfârșit, arheologul cehoslovac J. Paulik consideră că cultura Gáva își începe evoluția la limita perioadelor Reinecke Bronz D/Hallstatt A. În nordul ariei sale, această cultură se va dezvolta pînă în etapa Hallstatt B₂ inclusiv, fiind urmat de grupa Somotor, în timp ce în zona sa sudică, de la cultura Gáva se va trece direct la epoca „traco-scitică“ sau „scito-hallstattiană“²⁵.

Încheind această scurtă trecere în revistă a părerilor emise în legătură cu poziția cronologică a culturii Gáva, trebuie să menționăm că aproape fără excepție este vorba de opinii formulate doar tangențial, fără o analiză temeinic documentată a acestei probleme. Considerăm astfel binevenită o scurtă examinare a acelor date arheologice și istorice care ne pot oferi puncte de sprijin sigure pentru încadrarea cronologică a culturii studiate.

***

Observații stratigrafice nu ne stau încă la dispoziție pentru a putea stabili culturile, care au precedat imediat cultura Gáva. Doar la Bárca (I), în Slovacia de sud-est, s-a observat că gropile culturii Gáva străpung stratul I/1 (superior) al așezării, aparținînd culturii Otomani (după L. Hájek)²⁶ sau grupei Streda nad Bodrogom (după T. Kemenczei)²⁷. Indiferent de datarea acestui strat din urmă la limita etapelor Reinecke Bronz A₂/B₁²⁸ sau la începutul fazei C²⁹, este evident că între această epocă și cea a culturii Gáva se interpune cel puțin întreaga perioadă tîrzie a epocii bronzului din bazinul Tisei superioare. La sfîrșitul acestui interval, în viitoarea arie a culturii Gáva se dezvoltă culturile Piliny, Berkesz—Demecser, Otomani III, și probabil, Suciul de Sus. Sfîrșitul acestor culturi marchează, tot odată, și începutul evoluției culturii Gáva. În ce privește cultura Piliny tîrzie, ea își prelungește evoluția pînă în prima jumătate a Hallstattului A³⁰, în timp ce celelalte își încheie existența la sfîrșitul fazei Bronz D sau la începutul perioadei Hallstatt A³¹.

Cartarea descoperirilor Piliny tîrzie³² demonstrează că în nordul Alföldului urmele de acest tip se concentrează între râurile Zagyva, Sajó și Tisa. La est de această zonă se menționează doar o singură descoperire, necropola de incinerare de la Alsóberecki³³, a cărei apartenență culturală și cronologică nu este însă suficient de clarificată³⁴. Prin urmare, în cîmpia Tisei superioare, la est de cursul inferior al Hernádului, care trebuie considerată ca aria inițială, de formare a culturii Gáva, culturile bronzului tîrziu își încheie evoluția în cursul fazei Reinecke Bronz D sau, eventual, la începutul Hallstattului A, fără să putem preciza, deocamdată acest moment cu exactitate. În funcție de acest moment, și începutul culturii Gáva trebuie fixat spre sfîrșitul fazei Bronz D sau la începutul Hallstattului A. De fapt, cultura Gáva reprezentînd o sinteză a grupelor premergătoare din bronzul tîrziu, deci rezultatul unui proces de dezvoltare organică, neîntreruptă, în esență locală³⁵, stabilirea unei limite despărțitoare exacte întîmpină serioase greutăți, mai ales dacă se operează cu noțiunile cronologice de „Bronz D“ și „Hallstatt A“, definite pe baza unor realități din nordul Alpilor³⁶. Aceeași dificultate se întîmpină și în datarea unor depozite de bronzuri în faza Bronz D sau Hallstatt A₁, fapt explicat, de ase-

menea, prin evoluția liniștită a comunităților din zona discutată³⁷. Pentru a ne referi doar la depozitele descoperite în vase de lut — deosebit de importante pentru datarea complexelor arheologice caracterizate printr-o ceramică similară —, menționăm depozitul de la Valea lui Mihai (I), datat de cercetătorii din țara noastră în Hallstatt A₁³⁸ și atribuite culturii Gáva³⁹, fiind însă încadrat de A. Mozsolics într-o perioadă corespunzătoare sfârșitului fazei Bronz D⁴⁰. O situație oarecum analoagă prezintă și depozitul de la Cornuțel, din Banat, ascuns într-un vas strâns înrudit cu tipul Gáva și datat, de diferiți cercetători, în faza Bronz D⁴¹, Hallstatt A₁⁴² sau la sfârșitul primei și la începutul celei de-a doua etape⁴³. Este semnificativ, de asemenea, și faptul că o ceramică de tip Gáva apare sporadic, în condiții stratigrafice certe, încă în prima fază a necropolei tumulare de la Lăpuș, din Maramureș, datată în faza de Bronz D și la începutul Hallstattului A⁴⁴.

Datele prezentate pînă acum în legătură cu începuturile evoluției culturii Gáva permit, credem, să se tragă concluzia că încheierea procesului de întrepătrundere a grupelor premergătoare și apariția noii sinteze culturale a avut loc într-o perioadă corespunzătoare sfârșitului fazei Bronz D sau începutului etapei Hallstatt A, după sistemul cronologic central-european.

Pentru încadrarea culturii Gáva în perioada Hallstatt A — acceptată în mod unanim — dispunem de mai multe dovezi. Trebuie menționate, în primul rînd, depozitele de bronzuri, descoperite în vase de tip Gáva sau de influență Gáva, cum sînt cele de la Tállya⁴⁵ și Napkor-Piripucpuszta⁴⁶ din nord-estul Ungariei, precum și depozitul de la Pecica, de lângă Arad⁴⁷. Datarea necropolei de incinerare cu urne a culturii Gáva de la Sanislău, jud. Satu Mare, este asigurată prin descoperirea a două fibule „cu scut dintr-un singur fir“ (eingliedrige Schildfibel) din bronz. Cele două fibule pot fi încadrate, pe baza datărilor propuse pentru acest tip de W.A. von Brunn și H. Müller-Karpe, în perioada Hallstatt A₂⁴⁸.

Date importante pentru cronologia și periodizarea culturii Gáva oferă și săpăturile Amáliei Mozsolics în așezarea de la Nagykálló — „Telekoldal“ din nord-estul Ungariei, ale căror rezultate au fost însă doar în parte publicate⁴⁹. În cadrul stratului hallstattian timpuriu, de tip Gáva, cu o grosime de 0,80—1 m, s-a reușit să se distingă două niveluri. În cursul săpăturilor s-a descoperit un depozit de bronzuri, ascuns într-un vas și datat la mijlocul perioadei Bronz V. Autoarea consideră că acest depozit aparține nivelului inferior al așezării⁵⁰, care ar putea fi datat, în felul acesta, într-o perioadă corespunzătoare fazei Hallstatt A. Din nivelul superior al așezării A. Mozsolics menționează un vas întreg, pe care îl definește ca un tip Gáva tîrziu, făcînd tranziția spre ceramica mormintelor „prescitice“ de la Füzesabony⁵¹. În acest caz vasul, respectiv nivelul din care face parte, ar trebui datat în prima jumătate a perioadei Hallstatt B. Cel de al doilea depozit de bronzuri, descoperit la Nagykálló („Görénymocsár“) și datat în etapa timpurie a fazei Bronz VI⁵², deci într-o perioadă aproximativ contemporană cu etapa Hallstatt B₁, ar putea corespunde nivelului superior al așezării de la „Telekoldal“. Dacă observațiile de mai sus sînt juste, stratigrafia așezării de la Nagykálló-Telekoldal, coroborată cu datele cronologice oferite de cele două depozite de bronzuri,

ar putea ilustra evoluția culturii Gáva de la mijlocul fazei Hallstatt A pînă cel puțin în etapa Hallstatt B₁, inclusiv⁵³, probabil în cadrul a două faze de dezvoltare, al căror conținut va putea fi definit doar prin publicarea rezultatelor săpăturilor de la Nagykálló.

Datarea în Hallstatt B₁ a unei faze înaintate a culturii Gáva este asigurată și prin depozitele de bronzuri de tip Hajduböszörmény, respectiv Moigrad—Teuteu, descoperite recent la Mezökövesd (nord-estul Ungariei)⁵⁴ și Șieu (jud. Maramureș)⁵⁵, ascunse în vase atribuite culturii Gáva. Descoperirea la Pișcolt (jud. Satu Mare) a unui coif „în formă de clopot“ (Glockenhelm) și a unei cești de bronz, asociate cu urmele unei vaste așezări ale culturii Gáva, constituie o nouă dovadă pentru supraviețuirea acestei culturi și în perioada Hallstatt B₁, data stabilită, pe baze temeinice, pentru cele două piese de bronz menționate⁵⁶.

Depozitul de la Nádudvar—„Halomzug“ (nord-estul Ungariei), descoperit recent, a fost datat la mijlocul perioadei Hallstatt B⁵⁷. Obiectele de bronz, depuse într-un vas mai mare de culoare neagră în exterior și roșie-gălbui în interior, au fost ascunse probabil într-o groapă menajeră din cuprinsul unei așezări a culturii Gáva. Această importantă observație nu este însă analizată în mod detaliat, cu toate că ea ar fi putut permite formularea unor concluzii de ordin istoric, mai ales dacă așezarea a aparținut într-adevăr culturii Gáva timpurii, cum par a sugera relațiile sumare cu privire la această descoperire.

Pentru sfîrșitul culturii Gáva ni se pare deosebit de important stratiografia verticală și orizontală de la Somotor, din sud-estul Slovaciei. În așezarea de la Somotorska Hora („Hegyikenderföld“) s-a putut urmări o succesiune de locuire din perioada Hallstatt A—B și pînă în perioada „scitică“⁵⁸, corespunzînd culturilor Gáva, de tip Somotor și Kuștanovice⁵⁹. La poalele așezării a ieșit la iveală o necropolă, prezentînd strînse analogii cu descoperirile din cimitirul de la Dalj, Iugoslavia (Hallstatt B—C) și cu amforele italice de tip Este II (Hallstatt B₃). Această necropolă, datată în Hallstattul mijlociu, corespunde celei de a doua fază, de tip Somotor, a așezării⁶⁰. În sfîrșit, de la Somotor mai provine un depozit de bronzuri, conținînd, printre altele, patru cești de tip Kirkendrup, care poate fi datat în perioada Hallstatt B₁⁶¹. Acest depozit se leagă, după toate probabilitățile, de locuirea de tip Gáva, din cuprinsul așezării de pe Somotorska Hora.

Revenind la „orizontul“ de tip Somotor, acesta se formează pe baza culturii Gáva, pe care o urmează, sub o puternică influență din aria vest-carpatică (Podoli-Dalj), încadrîndu-se în perioada Hallstatt B₃, după cronologia lui H. Müller-Karpe⁶². Această nouă grupă culturală, de tip Somotor, reprezintă în sudul Slovaciei răsăritene și, în general, în zona nordică a Tisei, trecerea de la „epoca tîrzie a bronzului“ (cultura Gáva) la „prima epocă a fierului“ (cultura Kuștanovice)⁶³. Prin urmare, în nordul Tisei, deci în nord-estul ariei sale, cultura Gáva s-a dezvoltat pînă la formarea „orizontului“ de tip Somotor, sfîrșindu-se probabil spre finele perioadei Hallstatt B₂.

Un alt fenomen important, marcînd trecerea de la Hallstattul timpuriu la cel mijlociu, este apariția unei noi grupe culturale în Ungaria răsări-

teană, în fosta arie a culturii Gáva. Acest grup de descoperiri „prescitice“, cunoscut în trecut aproape exclusiv din depozite, a fost identificat recent în cadrul a 15 descoperiri (necropole sau morminte izolate) autentic cercetate⁶⁴, la care se mai adaugă poate și alte câteva, descoperite întâmplător⁶⁵. Prin ceramica sa (cu bune analogii în necropolele de la Dalj și Batina), acest grup prezintă și o componentă locală, din bazinul carpatic, dar structura economică și modul de viață (călăreți nomazi, crescători de vite mari), ritul și ritualul de înmormântare (inhumație, mari cantități de carne, depuse ca ofrandă), precum și inventarul mormintelor (unelte de piatră și os, obiecte de bronz și de fier — printre care și piese de harnașament de tip răsăritean —, unele categorii de ceramică) se deosebește substanțial nu numai de culturile locale anterioare, dar și de culturile central — și est-central europene din prima epocă a fierului, în general. În consecință, după o părere aproape unanimă, grupul de descoperiri „prescitice“ poate fi pus în legătură cu apariția unei noi populații, de origine răsăriteană⁶⁶. În zona menționată, evoluția culturii Gáva s-a întrerupt probabil tocmai în aceste condiții istorice⁶⁷.

Apariția noii culturi „prescitice“ este datată de unii cercetători la începutul Hallstattului C (după Reinecke)⁶⁸, mai nou însă o seamă de specialiști fixează acest eveniment încă în perioada Hallstatt B, în special în cursul etapei B₂⁶⁹, sau chiar la sfârșitul fazei B₁⁷⁰. Aceste din urmă datări sînt în deplină concordanță cu observația discutată mai sus, potrivit căreia cele mai tîrzii depozite de bronzuri, depuse în vase de tip Gáva, aparțin primei jumătăți sau mijlocului perioadei Hallstatt B.

După cum se știe, evenimentele istorice schițate mai sus au afectat și teritoriul României, inclusiv fosta arie a culturii Gáva din Crișana și Maramureș. Seria de depozite de bronzuri Șomartin—Vetiș⁷¹, sau Șomartin—Ugra⁷² (Hallstatt B₃), conținînd și piese de harnașament de origină răsăriteană, precum și numeroasele depozite de aur (Biia, Bihor, Boarta, Firiteaz, Oradea), datate în aceeași perioadă, au fost ascunse probabil tocmai în aceste condiții⁷³.

În funcție de aceste date, încheierea evoluției culturii Gáva din partea de nord a cîmpiei Tisei trebuie fixat între sfârșitul etapei Hallstatt B₁ și începutul Hallstattului C (după Reinecke) sau al fazei B₃ (după H. Müller-Karpe).

Cultura Gáva își încheie astfel evoluția în preajma unei perioade frământate de la sfârșitul Hallstattului timpuriu, cînd estul bazinului Dunării de mijloc este expus unor curente opuse, manifestate atît dinspre răsărit (apariția grupului de descoperiri „prescitice“) cît și dinspre sud-vest, din grupa Dalj (formarea „orizontului“ Somotor⁷⁴, pătrunderea ceramicii de tip Dalj în Transilvania⁷⁵ și prezența vaselor de acest tip chiar și în mormintele grupului „prescitic“⁷⁶), evenimente care marchează deja trecerea la o nouă etapă istorică, cea a Hallstattului mijlociu.

PRESCURTĂRI : ActaArchCarp — Acta Arhaeologica Carpathica, Kraków ; ActaArchHung — Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest ; ArchÉrt — Archaeologiai Értesítő, Budapest ; ArchRozhl — Archeologické Rozhledy, Prag ; ArhMold — Arheologia Moldovei, Iași-București ; CongrBelgrad — Actes du VIIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Proto-historiques, Beograd, 1971 ; ÉvkMiskolc — A Hermna Ottó Múzeum Évkönyve, Miskolc ; ÉvkSzeged — A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged ; **Handbuch** — Jan Filip (red.), **Encyklopädisches Handbuch zur Ur-und Frühgeschichte Europas**, I—II, Prag, 1966, 1969 ; IzvestijaKišinev — Izvestija Moldavskogo Filiala Akad. Nauk SSSR ; MIA — Materialy i Issledovanija po archeologii SSSR, Moskva ; MittArchInst — Mitteilungen des Archäologischen Instituts der UAW, Budapest ; SA — Sovetskaja Archeologija, Moskva ; SCIV(A) — Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie) București ; SlovArch — Slovenská Archéologia, Nitra ; StComSibiu — Studii și Comunicări. Muzeul Brukenthal, Sibiu.

- 1 A. Mozsolics, „ActaArchHung“, 8, 1957, p. 119—156 ; A.C. Florescu, „ArhMold“, II—III, 1964, p. 143—216 ; idem, „Dacia“, NS, XI, 1967, p. 59—94 ; W. Kimmig, „Studien aus Alteuropa“, Teil I, Köln—Graz, 1964, p. 220—283, etc.
- 2 A.I. Meljukova, „IzvetijaKisinev“, 4 (31), 1956, p. 39—47 ; idem, „MIA“, 64, 1958, p. 52—76 ; idem, „MIA“, 96, 1961, p.35—52 ; idem, „SA“, 1972, 1, p. 57—72 ; A. Mozsolics, *op. cit* ; idem, „ActaArchHung“, 12, 1960, p. 122—123 ; M. Šolle, „ArchRozhl“, IX, 1957, 2, p. 235—250 ; M. Rusu, „Dacia“, NS, VII, 1963, p. 177—210 ; Eug. Zaharia și S. Morintz, „SCIV“, 16, 1965, 3, p. 451—462 ; Eug. Zaharia, „Dacia“, NS, IX, 1965, p. 83—104 ; Z. Székely, **Așezări din prima vîrstă a fierului în sud-estul Transilvaniei**, Sf. Gheorghe, 1966 ; K. Horedt, „StComSibiu“, 13, 1967, p. 137—156 ; idem, „ActaArchCarp“, 9, 1967, p. 5—26 ; idem, „Germania“, 45, 1967, p. 42—50 ; St. Foltiny, „Apulum“, VI, 1967, p. 49—71 ; idem, „Origini“, II, Roma, 1968, p. 333—356 ; J. Paulik, „Sbornik Slovenského Narodného Muzea“, Historia, 62, 8 1968, p. 3—43 ; B. Hänsel, **Beiträge zur Chronologie der mittleren Bronzezeit in Karpatenbecken**, I, Bonn, 1968, p. 133—142 ; T. Kemenczei, „Évk Miskolc“, IX, 1970, p. 17—78 ; idem, „ÉvkMiskolc“, X, 1971, p. 31—86 ; M. Petrescu-Dîmbovița, „Congr Belgrad“, I, 1971, p. 175—192 ; A. László, „SCIV“, 24, 1973, 4, p. 575—609 ; G.I Smirnova, „SCIVA“, 25, 1974, 3, p. 359—380.
- 3 Pentru recente descoperiri din sud-estul Poloniei, în apropierea pasului Dukla, a se vedea R. Jamka, **Pradzieje regionu Krósnienkiego**, extras din „Krosno-Studia z dziegów miasta i powiatu“, Kraków, 1972, p. 48, fig. 7 (Wietrzno). Fragmente ceramice de tip Gáva, provenite dintr-o așezare a culturii Lausitz de la Nova Huta, se află în muzeul din aceeași localitate (săpături inedite Dr. St. Bunatynski). Mulțumim și pe această cale prof. dr. M. Gedl, de la Universitatea din Cracovia, pentru amabilitatea de a ne atrage atenția asupra acestor descoperiri.
- 4 G.I. Smirnova, *op. cit* ; idem, Über die Entstehung der Denkmäler der Holihrady-Gruppe in Vorkarpatengebiet, comunicare prezentată la Congresul de la Belgrad, 1971 ; idem, „Kultura ta pobut nasalenija ukrajnskih Karpat“, Užgorod, 1972, p. 96—97.

- 5 A.I. Meljukova, **opere cit**; V.L. Lăpușnean, I.T. Niculiță și M.A. Romanovskaja, **Pamjatniki ranнего železnogo veka** (Archeologičeskaja karta Moldovskoj SSR, Vypusk 4), Kișinev, 1974.
- 6 A.I. Meljukova, „MIA“, 96, 1961, p. 42; A.I. Terenožkin, **Predskifskij period na dneprovskom pravobereže**, Kiev, 1961, p. 66 fig. 41/11; 42/7; 43.
- 7 A. Mozsolics, K. Horedt, St. Foltiny, B. Hänsel, T. Kemenczei, G.I. Smirnova, A. László, **op. cit.** în nota 2.
- 8 A. Mozsolics, „ActaArchHung“, 8, 1957, p. 119—156; idem, **Bronzefunde des Karpatenbeckens**, Budapest, 1967, p. 109—126; idem, **Bronze— und Goldfunde des Karpatenbeckens**, Budapest, 1973, p. 102—115.
- 9 A.C. Florescu, **opere cit.**
- 10 A. László, „SCIV“, 24, 1973, 4, p. 575—609 (în special 595—598); idem, „Centenar Muzeal Orădean 1972“ (1974), p. 173—184, cu bibliografie.
- 11 Cf. nota precedentă.
- 12 Cf. A. László, „SCIV“, 24, 1973, 4, p. 578—584 (catalogul descoperirilor) și fig. 1 (hartă).
- 13 A. Mozsolics, „ActaArchHung“, 8, 1957, p. 120—121.
- 14 Idem, „ActaArchHung“, 15, 1963, p. 65—82; idem, „ArchÉrt“, 90, 1963, 2 p. 1—11.
- 15 Idem, „ActaArchHung“, 15, 1963, p. 81—82, etc.
- 16 M. Rusu, „Dacia“, NS, VII, 1963, p. 189; cf. și idem, **Handbuch**, II, p. 677—678 (Lăpuș), 1298 (Sintana), 1400 (Suciu de Sus).
- 17 Idem, Comunicare prezentată la Catedra de istoria României a Universității din Iași, 28 martie 1968.
- 18 M. Gimbutas, **Bronze Age Cultures in Central and Eastern Europe**, Paris, The Hague, London, 1965, p. 325—328.
- 19 **Ibidem**, p. 326—328.
- 20 **Ibidem**, p. 281.
- 21 K. Horedt, **Așezarea fortificată din perioada tîrzie a epocii bronzului de la Sișghetul Marmației**, Baia Mare, 1966, p. 16—17; St. Foltiny, „Apulum“, VI, 1967, p. 69; idem, „Origini“, II, 1968, p. 344, 352—353.
- 23 P. Patay, „ActaArchHung“, 21, 1969, p. 208—210.
- 24 T. Kemenczei, „ÉvkMiskolc“, X, 1971, p. 55—59.
- 25 J. Paulik, **op. cit.**, p. 41. Pe lângă autorii citați în notele precedente, pentru încadrarea cronologică a culturii Gáva a se mai vedea I. Bóna, **Handbuch**, II, p. 1545 (Ungarn. Früheisenzeit); N. Kalicz, **ibidem**, I, p. 390 (Gáva—Typ) și idem, **Heves megye műemlékei**, I, Budapest, 1969, p. 31—34.
- 26 L. Hájek, **Kommission für das Äneolithikum und die ältere Bronzezeit**, Nitra, 1958, Bratislava, 1961, p. 64—74.
- 27 T. Kemenczei, „ArchÉrt“, 90, 1963, 2, p. 1972.
- 28 L. Hájek, **op. cit.**, p. 69—74.
- 29 T. Kemenczei, „ArchÉrt“, 90, 1963, 2, p. 181—182.
- 30 Idem, „ArchÉrt“, 92, 1965, 1, p. 20—24; idem, „ArchÉrt“, 93, 1966, 1, p. 81—97; idem, „ÉvkMiskolc“, IV, 1964, p. 37—43; idem, „ÉvkMiskolc“, V, 1965, p. 105—175.
- 31 I. Bóna, „ÉvkMiskolc“, III, 1963, p. 23—28; T. Kemenczei, „ArchÉrt“, 92, 1965, 1, p. 18—24; A. Mozsolics, „ActaArchHung“, 12, 1960, p. 113—123; N. Kalicz, „ArchÉrt“, 87, 1960, 1, p. 12—13; M. Rusu, **Handbuch**, II, p. 1400 (Suciu de Sus);

- N. Chidioșan, „SCIV“, 21, 1970, 2, p. 287—293 ; K. Horedt, „StComSibiu“ 13, 1967, p. 145—147 ; I. Ordentlich, „Dacia“, NS, XIV, 1970, p. 83—97.
- 32 În cartarea acestor descoperiri, punctul de plecare ne-a constituit lista întocmită de T. Kemenczei, „ArchÉrt“, 93, 1966, 1, p. 81—87.
- 33 *Ibidem*, p. 84, nr. 35.
- 34 E. Patek („Régészeti Füzetek“, 11, 1959, p. 14 ; „MittArchInst“, I, 1970, p. 93, nr. 1) vorbește de o necropolă din bronzul târziu, fără precizarea culturii. N. Kalicz („ArchÉrt“, 87, 1960, 1, p. 5, 12, nr. 4) cu referire la cercetările efectuate de E. Patek, vorbește de o necropolă cu urne din prima epocă a fierului, în care s-au descoperit și vase de tip Suciuc de sus (!). T. Kemenczei (cf. nota 33 și idem, „ArchÉrt“ 90, 1963, 2, p. 183) include această necropolă în cultura Piliny târzie. K. Horedt („StComSibiu“, 13, 1967, p. 150—151, nota 70 ; **Așezarea fortificată...**, p. 18, nota 11) semnalează de aici și o ceramică de tip Gáva. După K. Horedt („StComSibiu“, 13, 1967, p. 144 și nota 41) la Asóbereczki, în pământul de umplutură a unor tumuli din epoca timpurie a fierului s-ar fi descoperit și fragmente ceramice de tip Suciuc de Sus.
- 35 A. László, „SCIV“, 24, 1973, 4, p. 595—605, cu bibliografie. În schimb, T. Kemenczei atribuie în acest proces un rol hotărîtor migrației spre nord și est a purtătorilor grupelor Pecica—Vatina și Dubovac târzii. Cf. „ÉvkMiskolc“, X, 1971, p. 52-54.
- 36 A se vedea A. Mozsolics, „ActaArchHung“, 15, 1963, p. 81—82 ; idem, **Bronze- und Goldfunde des Karpatenbeckens**, Budapest, 1973, p. 10, 102—115 ; A. Vulpe, „SCIV“, 22, 1971, 2, p. 301—312.
- 37 A. Vulpe, „SCIV“, 25, 1974, 1, p. 15—17.
- 38 M. Rusu, „Dacia“, NS, VII, 1963, p. 188, 208.
- 39 A. László, „SCIV“, 24, 1973, 4, p. 584.
- 40 A. Mozsolics, **Bronze- und Goldfunde des Karpatenbeckens**, Budapest, 1973, p. 107, 131—132. Depozitul, datat în orizontul Ópályi (perioada Bronz IVb), este atribuit culturii Berkesz.
- 41 M. Rusu, „Dacia“, VII, 1963, p. 205, nr. 17, fig. 1.
- 42 Discuțind problema depozitelor de bronzuri din Banat, din perioada Hállstatt A₁, M. Petrescu-Dîmbovița subliniază faptul că acestea conțin și piese caracteristice sfîrșitului epocii bronzului (Bronz D), perioadă din care se cunosc, deocamdată, doar puține depozite în această regiune. Cf. „CongrBelgrad“, I, 1971, p. 179.
- 43 I. Stratan, „SCIV“, 15, 1964, 4, p. 523—528.
- 44 I. Ordentlich și C. Kacsó, „Marmația“, I, 1969, p. 11—14 ; C. Kacsó, „Marmația“, II, 1971, p. 45—47.
- 45 T. Kemenczei, „ÉvkMiskolc“, VIII, 1969, p. 28—29.
- 46 Idem, „A Jósa András Múzeum Évkönyve“, VIII—IX, Nyíregyháza, 1967, p. 13—24.
- 47 M. Roska, **Erdély régészeti repertórium**, Cluj, 1942, p. 224, nr. 45 ; M. Rusu, „Dacia“, VII, 1963, p. 207, nr. 43.
- 48 T. Báder, „SCIV“, 21, 1970, 2, p. 218.
- 49 A. Mozsolics, „ArchÉrt“, 90, 1963, 2, p. 252—259.
- 50 *Ibidem*, p. 252—259, fig. 3—6.
- 51 *Ibidem*, 252, 259, fig. 2.
- 52 *Ibidem*, p. 252, 259, fig. 1.
- 53 Pe lângă grosimea stratului de cultură și descoperirea celor două depozite de bronzuri, popularea intensă a acestei zone în perioada culturii Gáva este subliniată și

- prin descoperirea unor vase și fragmente ceramice aparținând aceleiași culturi, cu ocazia construirii drumului ce leagă Nagykálló de Kállósemlény. Cf. St. Foltiny, „*Origini*“, II, 1968, p. 344, fig. 3/1, 4 ; 4/2, 4 ; nota 44.
- 54 P. Patay, „*ActaArchHung*“, 21, 1969, p. 167—216, în spec. 208—210.
- 55 Informație C. Kacsó. În apropierea depozitului, la locul numit „Poduri“, s-au descoperit fragmente ceramice de tip Gáva.
- 56 J. Némethi, „*Studii și comunicări*“, Satu Mare, 2, 1972, p. 113—120. Autorul nu exclude posibilitatea apartenenței celor două piese la un depozit de bronzuri. Nu există însă nici-un indiciu, care ar permite atribuirea celor două piese de bronz unor descoperiri funerare.
- 57 M. Sz. Máthé, „*ActaArchHung*“, 24, 1972, p. 399—414.
- 58 J. Pástor, „*SlovArch*“, VI, 1958, 2, p. 314—334.
- 59 **Handbuch**, II, p. 1337 (Somotor).
60. I. Pleinerová și H. Olmerová, „*SlovArch*“, VI, 1958, 1, p. 109—119 ; **Handbuch**, II, p. 1337.
- 61 K. Andel, „*ArchRozhl*“, VII, 1955, 4, p. 445—447, fig. 211 ; **Handbuch**, II, p. 1337. Cf. și M. Rusu, „*Dacia*“, VII, 1963, p. 194, nota 47.
- 62 J. Paulik, **op. cit.**, p., 41, 43. Poziția cronologică a orizontului Somotor este asigurată prin legăturile lui cu faza Este II, datată de H. Müller-Karpe în Hallstatt B₃ (**ibidem**). Pentru paralelismul Este II — Hallstatt B₃ a se vedea și M. Pallotino, „*Atti del VI. Congr. Roma*“, II, p. 396—403 și pl. LXXVII (tabel cronologic).
- 63 J. Paulik, **op. cit.**, p. 41, 43.
- 64 Ároktó-Dongóhalom, Ároktó-Pejpuszta, Besenyótelek-Școala, Boconád-Gosztonyi tanya, Csepel, Dormánd-Hanyipuszta, Füzesabony-Kettóshalom, Füzesabony-Öregdomb (Cigánydomb), Maklár-Koszperium, Mezőcsát-Höresögös, Tarnabod-Téglás, Tarnaórs-Anna kápolna, Tarnórs-Csárdamajor, Tiszafüred, Tiszakeszi-Szódadomb. Bibliografia la nota 66.
- 65 Csongrád, Doboz-Máró erdő, Szeged-Óthalom. A se vedea și nota 66 (bibliografie).
- 66 E. Patek, „*ÉvkSzeged*“, 1966—1967, 2, p. 101—107 ; idem, „*MittArchInst*“, I, 1970, p. 118—120 ; T. Kemenczei, „*ÉvkMiskolc*“, VI, 1966, p. 71—72 ; N. Kalicz, **Heves megye műemlékei**, p. 32—34 ; P. Patay, „*ActaArchHung*“, 21, 1969, p. 210. Pentru problema descoperirilor „prescitice“ a se vedea și M. Rusu, „*Dacia*“, NS, VII, 1963, p. 195, 198—199 (grupa Șomartin—Vetiș, Hallstatt B₃).
- 67 N. Kalicz, **Heves megye műemlékei**, p. 34 ; T. Kemenczei, „*ÉvkMiskolc*“, VI, 1966, p. 71—72 ; P. Patay, „*ActaArchHung*“, 21, 1969, p. 210.
- 68 E. Patek, „*ÉvkSzeged*“, 1966—1967, p. 104 ; idem, „*MittArchInst*“, I, 1970, p. 119. N. Kalicz (**Heves megye műemlékei**, p. 34), fixează această dată abia la limita secolelor VIII—VII î.e.n., adică la mijlocul fazei Reinecke C.
- 69 I. Bóna, „*ÉvkMiskolc*“, III, 1963, p. 28 ; T. Kemenczei, „*ÉvkMiskolc*“, VI, 1966, p. 71—72 ; P. Patay, „*ActaArchHung*“, 21, 1969, p. 210.
- 70 P. Patay, loc cit.
- 71 M. Rusu, „*Dacia*“, NS, VII, 1963, p. 195, 198—199, fig. 6.
- 72 M. Petrescu-Dîmbovița, „*CongrBelgrad*“, p. 181.
- 73 Cf. nota 71.
- 74 J. Paulik, **op. cit.**, p. 41, 43.
- 75 K. Horedt, „*Dacia*“, NS, VII, 1963, p. 527—534.
- 76 E. Patek, „*ÉvkSzeged*“, 1966—1967, p. 102.

Die chronologische Stellung der Gáva-Kultur (Zusammenfassung)

Infolge der grossen Bevölkerungsbewegungen und kulturellen Durchdringungen, die die Spätbronzezeit Mittel-, Ost- und Südost-Europas beunruhigten und deren Wirkungen im ganzen östlichen Mittelmeerraum stark empfunden wurden, wird sich am Anfang der Früheisenzeit (Hallstatt A—B) östlich der mittleren Donau eine neue Zivilisation entwickeln, die sich vom archäologischen Standpunkt aus insbesondere durch eine spezifische, mit kanneliertem Muster verzierte Keramik und durch Bronzegegenstände vom mitteleuropäischen Typ charakterisiert. Der neue Kulturkomplex, der sich durch mehrere regionale Varianten offenbart, wird sich nach Nord und Nord-Osten hin verbreiten, jenseits des Karpatenbogens, bis ins obere Becken der Weichsel, des Pruths und des Dnjestr (der Goligrad- oder Holihrady Aspekt) und nach Osten hin bis zum Dnjestr (die „Pruth-Dnjestr Variante des thrakischen Hallstatt“). Ferner dringen einige Elemente dieser Zivilisation auch in die Černoles Kultur ein, die sich in der Waldsteppengegend rechts des mittleren Dnjestr ausbreitet.

Heute wird fast einstimmig angenommen, dass die neue Kultur im grössten Teil ihres weiten Verbreitungsgebiets so erscheint, indem sie schrittweise von Westen her eindringt. Dies erklärt sich durch die Tatsache, dass nach dem aktuellen Erforschungsstadium ein organischer Übergang von den Kulturen der späten Bronzezeit zu jenen der frühen Eisenzeit aus dem Karpaten-Donauraum nur in Theissbecken und in einigen anliegenden Gebieten (Banat, Vojvodina, Syrmien) stattgefunden hat. In der vorliegenden Arbeit befassen wir uns mit einer der neuen frühhallstädtischen Gruppen, die im oberen Becken der Theiss geboren wurde, und zwar der Gáva-Kultur. Wir setzen fest, dass wir in den folgenden Zeilen, auf Grunde der vorliegenden Daten versuchen werden nur die Zeitgrenzen der Entwicklung der Gáva-Kultur in ihrem ursprünglichen Verbreitungsgebiet zu skizzieren. Die konkreten Entwicklungsphasen aus dem Gehalt dieses Chronologischen Rahmens, sowie auch die Ausbreitungsetappen der studierten Zivilisation, werden im Laufe einiger neueren und umfangreicheren Erforschungen festgelegt.

***

Stratigraphische Beobachtungen besitzen wir noch nicht um die, der Gáva-Kultur gleich vorangegangenen Kulturen festzulegen. Nur bei Barča (I), in der Südostslovakei hat man bemerkt, dass die Gruben der Gáva-Kultur die (obere) Schicht I/1 der Niederlassung durchstossen, die der Otomani-Kultur (nach L. Hájek) oder der Gruppe Streda and Bodrogom (nach T. Kemenczei) angehört. Unabhängig der Datierung dieser letzteren Schicht an die Grenzen der Etappen Reinecke Bronz A₂—B₁ oder an den Anfang der Phase C, ist es klar, dass sich zwischen diese Epoche und jene der Gáva-Kultur mindestens die ganze späte Bronzezeit aus dem oberen Theissbecken dazwischenstellt. In diesem Zeitabschnitt entwickeln sich in dem zukünftigen Verbreitungsgebiet der Gáva-Kultur die Kulturen

Piliny, Berkesz-Demecser, Otomani III und, wahrscheinlich, Suciú de Sus. Mit Ausnahme der jungen Piliny-Kultur, die ihren Verlauf bis in die erste Hälfte der Periode Hallstatt A. verlängert, beenden alle anderen ihre Existenz am Ende der Phase Bronze D oder am Anfang der Periode Ha A, ohne dass wir diesen Moment vorläufig genau festsetzen können. In Abhängigkeit von diesem Moment muss auch der Anfang der Entwicklung der Gáva-Kultur gegen das Ende der Phase Bronze D oder an den Anfang des Ha A festgelegt werden. Diesbezüglich ist auch die Tatsache kennzeichnend, dass eine Keramik des Typs Gáva in bestimmten stratigraphischen Bedingungen, schon in der ersten Phase des Hügelgräberfeldes von Lăpuş, in der Phase Bronze D und am Anfang des Hallstatt A datiert, vereinzelt auftaucht. Eigentlich, da die Gáva-Kultur eine Synthese der vorangehenden Gruppen der späten Bronzezeit darstellt, also das Ergebnis eines organischen, ununterbrochenen, lokalen Entwicklungsprozesses ist, ist die Festsetzung einer genauen Trennungsgrenze mit ernststen Schwierigkeiten verbunden, um so mehr da man mit chronologischen Begriffen wie „Bronze D“ und „Hallstatt A“ arbeitet, die auf Grunde einiger Gegebenheiten aus dem Norden der Alpen definiert wurden. (Derselben Schwierigkeit begegnet man auch bei der Datierung einiger bronzenen Hortfunde in der Phase B. D. oder Ha A₁, eine Tatsache die auch durch die ruhige Entwicklung der Niederlassungen aus der besprochenen Zone erklärt wird).

Für die Einordnung der Gáva-Kultur in die Periode Ha A besitzen wir mehrere Beweise. In erster Reihe müssen wir die bronzenen Hortfunde erwähnen die in Gefäßen des Typs Gáva (oder in jenen vor der Gáva-Kultur beeinflussten) entdeckt wurden, wie die Depotfunde von Tállya, Napkor-Piripucpuszta und Pecica sind. Die Datierung des Urnenbrandgräberfeldes der Gáva-Kultur von Sanislău (Kreis Satu Mare) ist durch die Entdeckung zweier eingliedriger Schildfibeln aus Bronze, die in die Periode Ha A₂ eingegliedert werden, gesichert.

Wichtige Hinweise für die Chronologie und Periodisierung der Gáva-Kultur bieten auch die Ausgrabungen von A Mozsolics aus der Siedlung mit zwei Wohnschichten von Nagykovács (-Telekoldal). Diese Daten wurden aber nur sehr kurz zusammengefasst veröffentlicht. Die untere Schicht könnte in die der Phase Ha A entsprechende Periode eingeteilt werden, da man einen bronzenen Hortfund, versteckt in einem Gefäß auffand, der in die Mitte der Periode Bronze V (nach Mozsolics) datiert werden kann. Aus der oberen Schicht der Siedlung wird ein ganz erhaltenes Gefäß erwähnt, das als ein spät Gáva-Typ bezeichnet wird, der den Übergang zur Keramik der „vorskytischen“ Gräber von Füzesabony darstellt. In diesem Fall müsste das Gefäß, bzw. die Wohnschicht der es angehört, in die erste Hälfte der Periode Ha B datiert werden. Der zweite bronzenen Hortfund von Nagykovács (-Görénymocsár) aus der frühen Etappe der Phase Bronze VI könnte der oberen Schicht der Niederlassung von „Telekoldal“ entsprechen. Wenn die oberen Bemerkungen richtig sind, könnte die Stratigraphie der Ansiedlung Nagykovács-Telekoldal zusammen mit den chronologischen Daten, die von den zwei Bronzehortfunden geboten werden, die Entwicklung der Gáva-Kultur von der Mitte der Phase Ha A

wenigstens bis in die Etappe Ha B₁ einschliesslich, wahrscheinlich im Rahmen zweier Entwicklungsphasen, illustrieren. Ihr Inhalt kann nur durch die ausführliche Veröffentlichung der Ergebnisse der Ausgrabungen von Nagykálló definiert werden.

Die Entdeckungsbedingungen des Depotfundes von Nádudvar-Halomzug, aus der Mitte der Periode Ha B, suggerieren ähnliche Schlussfolgerungen. Die Bronzegegenstände, die in einem grösseren Gefäss von aussen schwarzer und von innen rot-gelblicher Farbe niedergelegt waren, wurden wahrscheinlich in eine Grube einer Niederlassung der frühen Gáva-Kultur versteckt. Diese wichtige Beobachtung wurde nicht in einer Entsprechenden Art und Weise analysiert, obwohl sie die Formulierung einiger Schlussfolgerungen von historischem Standpunkt erlaubt hätte.

Die Datierung einer fortgeschrittenen Phase der Gáva-Kultur in die Phase Ha B₁ ist auch durch die bronzenen Hortfunde des Typs Hajduböszörmény, bzw. Moigrad-Teuteu gesichert, die jüngst in Mezökövesd und Şieu, versteckt in der Gáva-Kultur zugeschriebenen Gefässen, entdeckt wurden. Die Entdeckung bei Pişcolt eines Glockenhelmes und einer Bronzeschale, verbunden mit den Spuren einer ausgedehnten Niederlassung der Gáva-Kultur, bilden einen neuen Beweis für das Überleben dieser Kultur auch in der Periode Ha B₁, ein Datum, das für die beiden Bronzegegenstände festgesetzt wurde.

Für das Ende der Gáva-Kultur erscheint uns die vertikale und horizontale Stratigraphie von Somotor als sehr wichtig. Die Niederlassung der Gáva-Kultur, der wahrscheinlich auch ein Bronzehortfund aus Ha B₁ entspricht, ist von den Wohnspuren des Horizontes vom Typ Somotor übereinandergelegt. Dem letzteren entspricht auch ein Gräberfeld, das am Fusse der Siedlung entdeckt wurde. Dieser Horizont, in die mittlere Hallstattzeit datiert, bildet sich auf Grunde der Gáva-Kultur, der er folgt, unter einem starken Einfluss aus dem west-karpatischem Gebiet (Podol-Dalj) und sich in die Periode Ha B₃ nach Müller-Karpes Chronologie einordnet. Folglich hat sich im Norden der Theiss die Gáva-Kultur bis zur Bildung des Horizontes des Typs Somotor entwickelt und endete scheinbar gegen das Ende der Periode Ha B₂.

Ein anderes wichtiges Phänomen, das den Übergang von der Frühhallstattzeit zur Mittelhallstattzeit kennzeichnet, ist das Erscheinen einer neuen kulturellen Gruppe in Ostungarn, im gewesenen Verbreitungsgebiet der Gáva-Kultur. Diese „vorskytische“ Gruppe, vom Typ Mezőcsát, weist durch ihre Keramik (mit guten Analogien im Gräberfeld bei Dalj und Batina) auch eine lokale Komponente auf, aber die ökonomische Struktur, die Lebensweise, der Grabritus und Ritual, sowie ein grosser Teil der Beilage der Gräber kann in Verbindung gebracht werden mit dem Erscheinen einer neuen Bevölkerung von östlichen Herkunft. Das Erscheinen der neuen vorskytischen Kultur wurde an den Anfang des Ha C (nach Reinecke) datiert. Neuestens fixieren einige Archäologen dieses Ereignis noch in die Periode Ha B, besonders im Laufe der Etappe B₂ oder sogar am Ende der Phase B₁. Die letzteren Datierungen liegen in voller Übereinstimmung mit der Beobachtung, dass die spätesten Bronzehortfunde,

in den Gefäßen des Typs Gáva abgelegt, der ersten Hälfte oder der Mitte der Periode Ha B angehören.

Die historischen Begebenheiten, die mehr oben erwähnt wurden, haben auch das Verbreitungsgebiet der Gáva-Kultur aus dem NW Rumäniens berührt. Die bronzenen Depotfunde des Typs Şomartin-Vetiş (oder Somartin-Ugra), die auch Trensenstücke von östlicher Herkunft enthalten, sowie auch viele Goldhortfunde (Biia, Bihor, Boarta, Firiteaz, Oradea) aus der Periode Ha B₃, wurden scheinbar in diesen Bedingungen versteckt. In Abhängigkeit von diesen Daten muss der Schluss der Entwicklung der Gáva-Kultur aus dem Norden der Theissebene zwischen das Ende der Etappe Ha B₁ und dem Anfang der Hallstattzeit C (nach Reinecke) oder der Phase B₃ (nach Müller-Karpe) festgesetzt werden.

Die Gáva-Kultur beendet so ihre Entwicklung in der Umgebung einer bewegten Periode am Ende der frühen Hallstattzeit, als der Osten des mittleren Donaubeckens einigen entgegengesetzten Strömungen ausgesetzt ist. Diese Strömungen wurden sowohl aus dem Osten (das Erscheinen der vorskytischen Fundgruppe) als auch aus dem Süd-Westen, von der Gruppe Dalj (die Bildung des Horizontes Somotor, das Eindringen der Keramik des Typs Dalj nach Transsylvanien und die Anwesenheit der Gefäße dieses Typs in den Gräbern der vorskytischen Gruppe) sichtbar. Diese Begebenheiten bezeichnen schon den Übergang zu einer neuen historischen Etappe, zu der der mittleren Hallstattzeit.

A gávai kultúra időrendi helyzete (Kivonat)

A korai vaskor elején (Hallstatt A—B periódus) a Közép-Dunától keletre, egészen a Visztula felső folyásáig s a Dnyeszterig terjedő hatalmas területet egy olyan művelődési kör népesítette be, melynek régészeti hagyatékát leginkább sajátos, kanellurás díszítésű agyagművessége és közép-európai típusú bronztárgyai jellemzik. Az új kultúrkör, mely több helyi csoportra osztható, mai tudomásunk szerint a Tisza medencéjének vidékén alakult ki s innen terjedt tovább kelet felé. Dolgozatunkban az egyik ilyen csoport, a Felső-Tisza vidékén, ÉNy Romániában, ÉK Magyarországon, DK Szlovákiában és Kárpátukrajnában elterjedt gávai kultúra időrendi helyzetére vonatkozó adatokat foglaltuk össze.

Figyelembevée a települések, temetők és a bronzkincsek adatait, megállapítható, hogy a gávai kultúra a Bronz D periódus végén vagy a Hallstatt A₁ időszak elején, valamikor az i.e. XIII—XII. század fordulóján kezdődhetett. Több, gávai típusú edénybe rejtett bronzkincs (Tállya, Napkor-Piripucpuszta, Pécska) a Hallstatt A periódusba keltezhető, a szaniszlói hamvasztásos temetőből származó két fibula pedig a Ha A₂ időszakra jellemző. A nagykállói település stratigrája meg az itt előkerült két bronzkincs valószínűleg a Ha A periódus közepétől egészen a Ha B₁ szakaszig igazolja a gávai kultúra fejlődését. Más, gávai edénybe rejtett depotleletek (Mezőkövesd, Sajó, Tóti), vagy a piskolti település bronz sisakja meg csészéje a gávai kultúrának a Ha B₁ periódusban (a nádudvari bronzkincs meg éppen a Ha B közepéig) való továbbélését bizonyítják).

A somotori település, temető és bronz depotlelet tanúsága szerint a Tiszától északra a gávai kultúra népe egészen a Podoli-Dalj hatásokra a Ha B₃ periódusban létrejövő ún. somotori horizont kialakulásáig őrizhette meg függetlenségét.

Az Alföldön a gávai kultúra fejlődésének a keleti eredetű és helyi elemeket egyaránt tartalmazó ún. előszkíta népesség megjelenése vetett véget, valószínűleg valamikor az i.e. IX. században, a Ha B₂ időszak folyamán.

Dolgozatunkban csupán a gávai kultúra időbeni határait kívántunk rámutatni. A műveltség fejlődésének és elterjedésének konkrét szakaszait csak újabb, átfogóbb kutatások, mindenekelőtt ásatások eredményeképpen állapíthatjuk majd meg.